

181/B
4

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

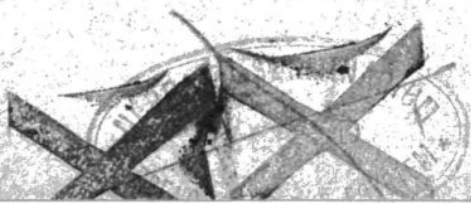
SZERKESZTI
CSÁSZÁR ELEMÉR

NEGYVENNEGYEDIK ÉVFOLYAM

ELSŐ FÜZET

A GRÓF VIGYÁZÓ-VAGYON JÖVEDELMÉNEK FÖLHASZNÁLÁSÁVAL
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

BUDAPEST 1934

TARTALOM.

TANULMÁNYOK, ÉRTEKEZÉSEK.

	Lap
<i>Vértessy Jenő</i> : Szigligeti pályájának alkonya	1
<i>Elek Oszkár</i> : A Karthausi és forrásai. (I. közlemény)	14
<i>Waldapfel József</i> : Katona első történeti drámái. (III., bef. közlemény) ..	32

ADATTÁR.

Egykorú iratok Széchenyi elmeállapotáról és haláláról. (I. közlemény.) Közli: <i>Viszota Gyula</i>	51
Gyulai Pálnak Sükei Károly költeményeiről írt, kiadatlan bírálata. <i>Papp Ferenc</i>	68
Szemere Miklós irodalmi hagyatékából. (I. közlemény.) Közli: <i>Perényi József</i>	72
Kisfaludy Sándor és Szegedy Róza házassága. <i>Gálos Rezső</i>	83
Csokonaihoz írott levelek. Közli: <i>Gulyás József</i>	87
Gróf Teleki József újabban megtalált kéziratái. <i>U. az.</i>	89
Csokonai és Sacy. ifj. <i>Clauser Mihály</i>	89
Gertrudis mártírsága. <i>Waldapfel József</i>	90

KÖNYVISMERTETÉSEK.

Farkas Gyula: A magyar irodalom története. <i>Sebestyén Károly</i>	91
Doktori értekezések 1932—33-ban.	95
A budapesti egyetemen. 1. Horváth Lehel: Gyulai Pál magyar irodalomtörténete. — 2. Rozgonyi Margit: Tömörkény István. — 3. Farkas Olga: Rákosi Viktor. — 4. Steiner Lenke: Ágai Adolf. — 5. Péczely Ödön: Elvek és költészeti irányok az 1890-es évek irodalmában. — 6. Kemény Katalin: Erdélyi emlékirók. — 7. Jeney János: Garay János. — 8. Pornai Gyula: Garay János költészetének forrásai. <i>Szinnyei Ferenc</i>	95
A debreceni egyetemen. 9. Mátyás Sándor: Vargha Gyula. — 10. Nagy András: Oláh Gábor. <i>Haraszthy Gyula</i>	98
Dr. Puder Sándor: Szépirodalom és orvostudomány. <i>Györy Tibor</i>	99
Mály Ferenc: Csokonai Dorottyája és Tassoni Secchia rapitája.	100
U. az: A Gualbertus-komédia forrása	100

IRODALOMTÖRTÉNETI REPERTORIUM.

Az 1933-ik év irodalomtörténeti munkássága. (I. közlemény.) <i>Kozocsa Sándor</i>	101
---	-----

A szerkesztésért és kiadásért felelős:

CSÁSZÁR ELEMÉR (BUDAPEST, I. PAULER-U. 4.).

Lelt. napló: *U 6* Lsz.: *5*

..... csoport: ..... szám.

SZIGLIGETI PÁLYÁJÁNAK ALKONYA.*

A pálya alkonyához értünk, de hanyatlásról nincs szó. Az író, aki idestova hatvanesztendő, majd négy évvel meghaladja a hatvanat, még nem készül a pihenésre: az öreg Szigligeti még nem öregember. Valamivel kevesebbet ír, de a színháznál több a dolga, kivált mióta önállóan is a színház élére kerül. Még van irnivalója.

Írói pályája, mióta tehetsége kibontakozott, nem mutat nagy elhajlásokat. Nincs magas delelőpontja és mély esése. Nincs üstökösszerű fölvilanása egyszerre és hullócsillagforma ragyogása a pálya végén. Majdnem olyan sík és egyenletes, mint az Alföld pusztája, amelyet oly eleven alakokkal népesített be. Java munkáit már megírta: a fiatalos erőttől duzzadó kovácslegényt, aki nem sok bakancstalpat nyűtt el; legjobb népszínművét a puszta csikósairól; megszólaltatta a költői lelki és lusta Zsiga cigány hegedűjét; megnevettetett a kedves, mindig jókedvű Liliomfi mókáival; följutott a tragikum magaslatáig a *Világ urával* s a lobogó ihlet híjával is mintaszerűen szabatos szomorújátékot írt meg *A trónkeresőben*. Ilyeneket többet nem írt már, de leleménye, színszerűsége és műgondja nem lankadt utolsó munkáiban sem. Ifjúkori munkái közül is kevésen érzik a fiatalság mámore és mohósága; élete utolsó dolgaiban is megvan a régi erő. Nem vágtatott fiatal szelességgel s nem botorkált öregkori gyöngeséggel.

Utolsó művei tárgyukat nézve is eléggé változatosak. Dolgozott mindenféle műfajban, mint azelőtt. Vagy tizennégy darab esik nyolc esztendőre.¹ Őt közöttük pályadíjnyertes. Szóval, itt is maradt a régiben: volt kedve pályázni, hiszen a siker melléje szegődött, s épen ezért nem nagyon bántotta, ha nem

* Vértessy Jenő halála évében, 1916-ban, elnyerte a Kisfaludy-Társaságnak Szigligeti Ede életrajzára kitűzött Széher Árpád-jutalmát; mivel csak a mű tervvázlatát és egy kidolgozott fejezetet adott be a pályázatra, a jutalom kiadását a Társaság a mű befejezéséhez kötötte. (L. Kisf.-Társ. Évlapjai, 49. k. 277. l.) Az író hagyatékából közöljük a legújabbban előkerült kész (utolsó) fejezetet. Szerk.

¹ Csak hozzávetőleg, a színrehozás időpontját tekintve; lehet, hogy egyiket-másikat előbb megírta már.

is mindig győzött. A Karácsonyi-pályadíjért hiába futó vígjátékát, *Az udvari bolondot*, még egyszer elindította a Teleki-díjért, s itt győztesnek ért be. Két színművet is beküldött egy pályázatra, óvatosan, nem bizván a versenyt egyetlen párára. Ha nem vett részt a versenyben, ott ült a bírák között s irt drámairó társairól olyan higgadt, okos jelentést, aminő okos, átgondolt darabokat ő maga irt, sohasem mély, de mindig helyes szempontokkal tele.

Utolsó vígjátékai közül egynek sem volt sikere, s csak *Az udvari bolondnak* van nagyobb jelentősége. Olyan darabokat, mint a *Ne fújd, ami nem éget* és a színre nem került *A kortesnők*, (a kézirat kelte 1875) irt máskor is — akkor sem igen sikerültek. Ezek Szigligetinek finomabb hangra törekvő szalonvígjátékai; mellöz bennük minden burleszkbe hajló komikumot, s hogy teljesen stilszerű legyen, a külső formát is hozzáidomítja: rimes jambusokban ír. Van is bennük valami franciás, csak az a baj, hogy érdektelenek, s hogy ezt a kötött s mégis könnyed formát nem tudja jól kezelni, rímei sokszor igen gyöngék. *A kortesnőknek* még az a jelentősége van, hogy a politikai szatirához közeledik: tárgya hasonlít Tóth Kálmán vígjátékához (*Nők az alkotmányban*). Egy apró jellemző vonást azért bele tudott Szigligeti vinni: a nők csak szerelemből korteskednek, a politika voltaképen nem érdekli őket. A való élet ismerete, egy-egy ügyes ötlet, egy-egy jó jelenet Szigligeti minden darabjában akad.

Nem sokkal több *Az új világ* értéke sem, de megírva jobban s kivált élénkebben van. A tárgy régesrégi vígjátéki téma: össze nem illő szerelmesek szétválasztása és az összeillők egyesítése — költő és költőkért rajongó leány, prózai fiatalember és jó gazdasszornynak termett kisasszony. Szigligeti — mint máskor is — szaporítja a vígjátéki eszméket, hogy érdekesebb legyen. Az egyik hős egyúttal a jó barát s kéretlenül magára vállalja barátja hibáit: vele mulat az Új világ mulatóhelyen, magára veszi szerelmes leveleit és földolgozza helyette hivatalában az aktákat. Valami levegőáramlat a francia színházak pajkos, sőt sikamlós vígjátékainak hangulatát hozta magával — Szigligeti megérezte, de szokása szerint csak érintette s megmaradt tiszta erkölcsűnek, egyéniségét mindig összeegyeztetvén a korszellemmel. Az első felvonás valamelyik minisztériumban történik: látunk naplopó tisztviselőket és bohémtermészetű főnököt, aki furcsa helyeken találkozik alantasaival — megint új tárgy volna, társadalmi szatira, de Szigligeti ismét csak érinti ezt a teret, marad a régi cselvígjátéknál.

Cselvígjáték voltaképen *Az udvari bolond* is, de a mult időkből. Ez is szerelmi cselszövény: a király felsül, s rajta marad az udvari bolond jelmeze, amelyet a szerelmes ifjú gróf öltött magára.

Már az akadémiai birálat megróttá a tárgyválasztást. Valóban, a történelmi vígjáték nagyon nehéz műfaj, sokszor majdnem fonák, különösen, ha jelentős történelmi alakokat visznek belé. Itt is majdnem visszas a dolog — a vígjáték póruljárt hőse ugyanis Vencel magyar király. Nem a királyi méltóságon esik sérelem. Vencel király hitvány ember lehetett, dőzsölő és pipogya volt ez az otromba cseh, akire végül cimborái kockát vetettek, hogy ki szúrja le közülük, Hanem rontja a vígjáték hangulatát a kor, amelyben történik: adáz viszályok, kalandor királyok és félelmes rablólovagok kora, amelyben labdaként játszanak a kihalt Árpádok koronájával. Nincs kedvünk nevetni ebben a borús középkorban.

Igaz, hogy Szigligetinél ezt semmi sem juttatja eszünkbe, de így aztán nem is történelmi ez a vígjáték! Csak egyszerűen régi a kor, mert udvari bolondot tartanak benne az uralkodók, s az emberek kardosan, fényes ruhában járnak és versben beszélnek. A játék kompozíciója, menete teljesen szabatos, az alakok csak típusok, de logikusak, a cselekvény gyorsan perdül. Magyar sincs benne voltaképen semmi. Szigligeti kikeresett a középkorból valami olyan királyt, akivel megtörténhetett ilyen csúfság. A csúfságot nem élezte ki túlságig, az egész jólnevelt, kifogástalan vígjáték, de nagyon is hideg. Azért érdemes megállani mellette, mint a történelmi vígjáték egyik kísérleténél. Visszakivánjuk a fiatal Szigligetit a *Rózsával*. Olyan üde és friss volt, mint a hamvas barack! Azok közül a ritka darabok közül való, amelyekben érzik az író fiatalsága.

Az utolsó népszínművek sűgőkönyvei sem fontosak, egy kivételével. Az *amerikai* pályadíjat nyert munka, de Szigligeti önmagát ismétli benne, az elbujdosott és visszakerült emberrel, a hűtlen baráttal, a nagyralátó iparosnéval és a kedves nótás fiatal leánnyal, aki a végén apát és férjet talál. A szerelmes szabólegény, aki a színháznál dolgozott valaha és mindig drámákból idéz, kissé izetlen. Egy érdekes indíték van a darabban, de teljesen kiaknázatlanul: a tönkrejutott úriember úgy tűnik el, hogy öngyilkosnak tartják; idehaza ezt azóta több író is feldolgozta, s ezen alapul Tólsztoj hatalmas *Élő hálottja*. A *Háromszéki székely lányok* irásakor, úgylátszik, Szigligetit ismét a «vas szükség» (saját szavai) nyomta; invencióját is félretevén, Jókai egy novelláját dolgozta át népszínművé. A *Kényes Bertók* meg azért nevezetes, mert ezzel a darabbal (1877 január) egyenesen a fiatal Népszínházba nyitott be. Hiszen népszínműveit már játszották ott, miért ne forduljon közvetlenül oda? Talán maga sem hitte, hogy ez az első, az utolsó is lesz.

Ellenben jelentős népszínművei közé tartozik *A strike*. Balázs Sándorral írta együtt, s megnyerte vele a Nemzeti Színház száz aranyas pályadíját. A bírálók elismeréséhez csatlakozott a közönség is: tapsaival hosszú életet biztosított

a munkának. Szigligeti életében ez egyetlen egyszer írt mással együtt darabot. A franciáknál kedvelt eljárás, néhol valószínűleg kentauros módjára összenöttek a szerzők, mint a két Goncourt, Erekmann és Chatrian vagy a legújabb időben Flers és Caillavet. Balázs Sándor korának népszerű alakja volt; az ember érdekesebb volt benne az írónál. Az ember, hatalmas nagy szakállával, pezsgő temperamentumával, harsány jókedvével, az örökös bohém, a született vígjátéki alak, s mégis tragikus sors jutott osztályrészül; leánya sírján lőtte magát agyon az elkeseredett öregedő poéta. A darabot nézvéen, nem tudjuk megállapítani, mi belőle Balázsé: az egész teljesen Szigligeti stílusa.

Szigligetit írásaiban nem igen zavarták a kritikák, de Gyulai Pál véleményére adott. Gyulai gáncsolta (*A leleéről* írott kritikájában), hogy kiengesztelő végre juttat, a franciák módja szerint, tragikusnak induló cselekvényeket. Lehet, hogy *A strike*-nál erre gondolt Szigligeti: itt már nem engesztelt ki minden ellentétet. Voltaképen valódi népdrama nagy arányait mutatja a darab, igazán tragikus hőssel. Mert István bácsi, az öreg kovács, az. Becsületből a sztrájkolók közé áll, de midőn családja éheznek, s a gyáros hívja vissza, hajlandó munkába állani, ha föloldják esküje alól. A sztrájkantán danolnak, boroznak, s István bácsit gúny és megvetés fogadja. Szeme vérbe borul, s a hetyke legényt, Kovács Jenőt, leüti pörölyével, azt a Kovács Jenőt, akibe tulajdon unokája szerelmes. A gyilkosság földúlja a becsületes öreg lelkét, s mikor a gyáros fölgyujtott házába rohan leányát kimenteni, jóformán már a halált keresi — meg is találja. István bácsi alakja kitűnő s a mellett minden ízében magyar. De megvan a tragikus vonás Jenőben is, az úrfi-kovácsban, aki vagyonos fiú lévén, vígan állja a sztrájkot, elszédíti a leányok fejét s kihívó hetykeségében maga okozza halálát.

A döntő nagy jelenet mesteri kézzel van megírva, csak egy nagy baja van: nem eredeti. István bácsi valóságos párbajt vív Jenővel, mikor ennek is kalapácsot dob a kezébe, hogy védje magát. Csakhogy mindezt sokkal szebben megírta Coppée *A kovácsok sztrájkjában*. Még a mellékes részletekből is kölcsönöztek a magyar szerzők: a vén kovácsnak a francia költőnél is részeges, mihaszna veje van és éhező unokái; ott is úgy megyen a sztrájkolókhoz a sztrájkötörést bejelenteni, s ott is gavallérmódra öltözött legény hívja ki haragját. S a párbaj a kalapáccsal ott jobban a helyén van — nagyszerűen jellemzi a francia embert.

Jobb és gyöngébb részletek váltakoznak a Szigligetiék darabjában. A nyomor István bácsiéknál igazán megindító jelenetben van elénk tárva, ez Szigligeti legszebb idejére emlékeztet. Gondosan kerül minden túlzást, erősebb színezést,

nem az idegekre hat, hanem a szívre. Kitűnő alak Lajtos, a vő, a részeges takács, a maga bibliai mondásaival és félig hazug, félig már elhitt istenességével. Feleki Miklós nyugalmazott színész korában is föllépett e szerepben. Valahogy érezzük, hogy Szikráné, az özvegy kocsmárosné, nem tartozik a darabhoz és a nótái sem; de el-elfelejtjük, mert az alak sugárzik a derűtől és a kedvességtől. Szinte érezni, hogy már írásakor kiosztja az író a szerepeket: ez Blaháné szerepe, ő megmenti a darabot, ha még olyan gyöngye volna is, amilyen nem. Ellenben a gyáros-család rajza teljesen élettelen.

És még egy elemi hibája van a darabnak: Szigligeti megint fölvet egy nagy társadalmi kérdést, amivel aztán nem foglalkozik. Hiába, ő marad az örök mesemondónak. A munkáskérdés nagyon is könnyű kézzel van beállítva. Sztrájkolni fognak, mert kevés a bérük, mondják. Fogalmunk sincs róla, hogy áll a kérdés igazában, s hogy kinek is van igaza. Az is bizonyos, hogy e kérdések akkoriban nem keltettek olyan széleskörű érdeklődést, mint ma.¹ Fölületesen is jól eltalált egy-egy vonást, így az idegen izgató szerepét, meg Kovács Jenőét, aki a legszájasabbak egyike, mert legkevésbé érzi az élet súlyát. Az írók összehasonlítása sokszor csak a szellem játéka, de ha sztrájkról esik szó, lehetetlen, hogy Hauptmann mesterműve a takácsokról ne jusson az eszünkbe. A német költő alkotása nem szabatos dráma, nem is akar az lenni; de Hauptmann rendesen gyöngén is építi föl drámái palotáját — annál nagyobb mester a részletekben. Nála minden jelenet véres verejtékben és lángoló gyűlöletben izzik. Érdekes a hasonlóság — amit különben az élet szolgáltat — hogy Hauptmannnál is Jáger a vezér, aki legkevésbé érzi a takácsélet nyomorát. De ezt a párhuzamot tovább vinni anachronizmus volna. Szigligeti a maga korának irt — érdekes darabot, s nincs ogunk a mi mai szemünkkel kutatván benne, kérdezni: hát a fölvetett problémát miért nem mélyíti el s miért nem oldja meg?

Utolsó tragédiái nem érik el a *Világ ura* vagy *A trónkereső* magaslatát, de szemmel láthatóan gondosan írott munkák. Mindegyikből, hiányaik mellett is, figyelemre méltó részleteket lehet kijegyezni.

Török János, a féltékenység tragédiája, mint az ifjú korban írott *Gerő*. Emezt sötét, gyanakvó természete tette szerelemföltövé, amabban fölkeltek a «zöldszemű szörnyeteget». Shakespeare is kétféleképen írta ezt meg: Leontes a gyanakvó férj, Othello a tévútra vezetett. Szigligeti is adott Jagót Török Jánosa mellé. Szigligeti egész pályáján végighúzódik, hogy szereti közismert nevekhez fűzni színjátékait. Török János, Bálint fia, a magyar férj ősi jussával élven, lefejeztette hit-

¹ Gyulai is megjegyzi bírálatában, hogy a kérdés nálunk nem időszertű.

vesét — gyanúra vagy bizonyosságra, nem tudni. Szigligeti Török sógorát, Balassa Menyhértet,¹ a híres rablólovagot tette a dráma intrikusává. Ismerte és nagyrabecsülte a régi Balassa-drámát (*A dráma és válfajaiban* részletesen ír róla) s talán látta képen a Balassa sírkövét is, páncélosan, ádázul csapásra emelt karddal a kezében a veszedelmes ember, háta mögött félelmes jelmondatával: «Hodie mihi, cras tibi». Nem faragták a siremlékét sem imádkozva. Szigligetinél nagyszerűen él ez az ember; a régi dráma arcátlan daca és pattogó cinikus kedve él benne. A drámát jól indítja meg Török János: feleségét erőszakkal adták hozzá, s csak az esküvő után szerette meg az asszony derék urát — ez emlék fulánkja törött a férfi szívébe. Ez épen olyan ügyes, mint a gyanakvó férj kétkedése, újra visszatérő bizalma, de végül megdől a tragikai alap. Szigligeti ősi hibája ez. Rendszerint jól megalapozza a tragédiát, de a tetőponton a hős fejlődése megakad, a jellemkép elmosódik, s a tragikai megilletődés helyett legfeljebb az elérzékenyülés lágy érzelmét tudja az író fölkelteni. *Török Jánosban* még más hiba is van: a megoldás deus ex machina. A történelemmel ellenkezően az asszonyt megmentik, mert maga a hóhér is megsajnálja; a férj megbánja elhamarkodását, de azt híven, hogy már az ítélet végre is van hajtva — egyszerre megőrül. Ez az örülés cseppet sincs előkészítve s igazán a pillanatnyi — talán gyógyítható — elmezavar hatását kelti.

1872 december végén a *Struensee* c. tragédiát adták Szigligetitől. Ünnepi este volt: az író századik színrekerült darabját ünnepelte. Kevés drámairó vitt színpadra ekkora tömeget. Mennyi különböző mese, mennyi siker és mennyi bukás! Nem tudni, miféle motivumok készítették Szigligetit, hogy épen ez alkalommal kalandozzék idegen földre — görög-római tárgyú darabjain kívül sohasem tette! S ezt tetézte azzal is, hogy a német Beer hasonló tárgyú drámájából több indítékot és jelenetet vett át — kevesebbet, hogysem plágiummal lehetne vádolni, de többet, mint amennyit leleményének megengedtünk volna. Ebben a darabban kétségtelenül érdekes a világtörténelmi nagy perspektíva: a XVIII. század fölvilágosodott reformátorainak egyikét hozza színre, emelkedését és tragikus bukását. A valóság úgy mutatja, hogy Struensee, a dán királyi család udvari orvosa, a későbbi hatalmas miniszter igazán kedvese volt Matild királynénak. De Szigligeti idealizálta, túlságosan is. Viszonyuk csak plátói, s épen ezért a bukás kisszerű. Struenseet nem a nagy szenvedély buktatja el, sőt nem is az, hogy ő, az idegen, szembehelyezkedik Dánia multjával, melyet különben Rantzau gróf nagy erővel képvisel,

¹ Törökné a valóságban Kendi Anna volt. Török második felesége Balassa Menyhért leánya volt. Innen a rokonság.

hanem udvari intrikusok szegik a nyakát. Szigligeti újból csak érint bizonyos dolgokat. Struensee hitetlen ember, fölvilágosodott, demokrata, erős meggyőződésű, de mind e jellemvonások nem olvadnak össze harmonikus és cselekvő egyénné. A küzdelem közepén ő is összetörik, habozóvá lesz és félreáll — a tragédia hangulata átsuklik az érzékeny játék síró hangjába, csak az utolsó halálos elszántságban magaslik föl Struensee ismét.

Pedig e drámának is van néhány igen jól rajzolt személye. A királyné alakja gazdagon van színezve, ő átérzi az érzés és kívánság bűnös voltát, benne több a tragikus elem. Rantzau-ban van ugyan némi táblabírói vonás, de az erő és a fölény sem hiányzik belőle. Brandtot, Struensee legőszintébb hívét, meghatóvá tette Szigligeti a maga odaadásával.

Az előadáshoz, éppen mint Beer darabjánál, kísérő zenéül Meyerbeer Struensee-nyitányát játszották — abból is csakúgy hiányzanak az igazi tragikus akkordok, mint Szigligeti darabjából. A siker nem volt nagy, a lapok dicséretébe belevegyült a Beer emlegetése is, de a harmóniát nem zavarták meg, s este pohárcsengés közepett ünnepelték az író. Szigligeti Ferenc József-rendet kapott.

A *Valeriában* újra visszatért a bizánci világhoz, melyből leghatalmasabb dolgait merítette. Gibbon röviden ír II. Justinianusról és utódairól, s itt az író nem sok hasznát vehette a forrásnak. A tragédia eleje csaknem meseszerű: a három jó barátrol szól, akik megfogadták, hogy aki legelőbb magas polcra jut, segít a többin. A dráma elég érdekes, de az író ereje mintha elbágyadna. A császár zsarnoki alakja kéjenc hajlamaival, gúnyos modorával és a hajdani vitézség romjaival nem elég eleven. Bardanes alakjában volna legtöbb drámatiség, de kissé háttérben marad. Valeria személyében sok az igazi nemesség, mintha csak a régi Rómából tévedt volna a romlott Bizáncba. Van valami stilszerű a dráma légkörében: itt már senki sem hisz a másiknak, a romlottság fojtó gyanúval mérgezte meg a levegőt, s a becsületes embernek tüdeje is azt szívja már be.

Utolsó, életében színrekerült darabja a *IV. Béla*. Az öreg író invenciója nem fogyott ki, s valósággal ibseni gondolata támadt. Milyen lehet az a tragikum, amikor a hős olyasmért bűnhődik, amit a messze multban követett el? A hős IV. Béla, az ország második megalapítója. Ennek a nagy embernek multjában van valami folt: mint fiú erőszakos és kíméletlen volt apjával szemben, kitérta a hatalomból. Igaz, hogy II. Endre léha és méltatlan uralkodó volt, de neki mégis csak az édesapja volt. És vele is szemben áll a fia, István, a tüzesvérű, lángeszű hadvezér. Az öreg király borzadva ismer a multra. A viszályt szítja a két királyné viszálya is. Kiengesztelődéssel végződik a darab, de a király szíve megtörik, és teste össze-

roskad a kiállott izgalmak után. A szerencsés véletlen megőrizte számunkra a dráma első kéziratát; egybevetve a kiadott szöveggel, látjuk, milyen ügyesen tudta néhány változtatással drámaibbá tenni. A királyok viszálya is másképen színeződik ki. A kézirattól eltérően Béla a III. felvonás végén cselekvően és erélyesen lép föl, mikor maga indul hadba párttűtő fia ellen. A kéziratban István maga hirdeti magát holttnak, s ez megokolatlan komédia; a könyvben tévedésből hiszik halottnak. A királyi páncélban elesett vitéznek a kéziratban neve sincs, a könyvben Lőrinc bán az, István rossz szelleme, akit a kézirat életben hagy. Végül Béla herceg és hitvese, Kunigunda, itt is, ott is politikai érdekházasságot kötnek, de míg a kéziratban a hercegleány csak sóhajtozik miatta, a könyvben a jellem éles reliefet kap, s az asszony boldogtalansága miatt elkeseredetté, sőt kegyetlenné válik. Néhány jelenete nagy művészettel van megírva, elsősorban a királynék találkozása — a legőszintébb kibékülésből a legmérgezőbb haragra fordul — a győztes István vezér s a fogoly nádor jelenete és Béla király harcba indulása. Ezzel szemben méltán lehet szemére vetni, hogy a darab nincs elég költészettel megírva. A stilszerűség, amit ma annyira méltányolunk és megkövetelünk, akkor még nem volt eléggé kifejlődve. Igazában szólva nem válik javára a darabnak a verses formai költészet belső költőiség nélkül. De a nyelvének bizonyos nyers erőt ad, hogy nincs meg benne előbbi verses drámáinak retorikája. Van valamelyes történeti levegője, valami középkori hangulata: királyok, főurak, főpapok nehéz léptei döngenek benne. Szigligeti jól tudta rajzolni a méltóságos magyar alakokat; közülük is kiválik a dráma nádorisánja. Héderváriban a katonás hűséget, Dénesben az izgága pártoskodást, Smaragdusban a törtető nagyravágyást egy-egy éles vonással jól eltalálja.

A jó drámaköltő mindig objektív, s Szigligeti is az volt. Merjünk-e egyéni érzéseket keresni e darabban? Apa és fiú párviadalát már megírta egyszer a *Világ urában*, de ott a fiú pártján volt, míg itt szemelláthatóan az apának ad igazat. Így hozza magával a tárgy, de vajon nem volt-e része benne akkor a költő duzzadó férfierejének, most meg, fehér hajjal, nem az öregek között érezte-e már magát ő is? Ellene is zúgott a türelmetlen ifjúság: elég koszorút nyert, elég ideig uralkodott — elmehet! S amint a jóságos Béla király szívesen csatolta le páncélját, oldotta le kardját és vette le fejéről koronáját, hogy méltó mellre, kézbe és főre adja — bizonyval Szigligeti is így érzett a jövendő írókkal szemben...

Órája váratlanul érkezett el. Néhány év óta szíve meg volt támadva, de halála előtt csak úgy félesztendővel kezdett a baja súlyosbodni: időnként szívgörcsök és fuldoklási rohamok kínozták. Egészen visszavonult a magánéletbe. Mulató ember sosem

volt, de íróársaságokba szívesen eljárogatott. Most lemondott az Írók és művészek körének elnökségéről. Csak élete végén tudott félretett pénzéből egy kis nyaralót vásárolni Rákoson, de azt már nem érte meg, hogy ide vonulhasson vissza. A színház nem eresztette. És utóvégre tudott még dolgozni!

Valami csendes derű tör át az öregkor alkonyatán. Akkor olvasta Plutarchos életrajzait, melyekből az angol mester római tárgyú darabjait írta. Szigligeti sajnálta, hogy előbb nem ismerte a görög történetírót — becses drámai anyagot találhatott volna benne.

Utolsó napjait a sajtó méltatlan támadása zavarta meg a Népszínház dolgában. De ő sohasem hajtott sokat a hírlapi támadásokra, megszokta és sokszor feleletre sem méltatta. Tudta, hogy mit tesz. 1878 január 18-án — szombati napon — csakúgy fölment a színházba, mint rendesen: dolgozott, levelet is írt s délután hazament. Vacsora után családjá körében még egyszer szóba hozta a Népszínházat és Blaháné nem sikerült visszaszerződését. Sajnálta, de nem haraggal beszélt a dolgról, csak még mindig foglalkoztatta, amint szokása szerint föl- és alájárt szobájában. Éjtszaka heves szívgörcsre ébredt föl, de ez az utolsó volt. Az orvos csak holttestét találta már.

Temetése óriási részvét mellett ment végbe. Özvegye egyszerű temetést óhajtott, mert az volt a megboldogult kívánsága, de a közrészvét fényes gyászpompával kísérte utolsó útjára egy derült téli napon.

Bizonytal lett volna még mondanivalója, de a javát elmondotta már. Asztalfiókjában nem maradt gazdag kiadatlan hagyatéék. Őt kiadatlan darab és a *Perényi* c. hősköltemény, az is pályamunka, amint a darabok közül is négy. Nem volt ideje talán színrehozni, vagy át akarta dolgozni. Még egy kész darabja volt *Perényiné* címmel, különben leggyöngébb munkáinak egyike, de ezt politikából hagyta hevertetni. A török testvériség idejében nem volt stilszerű e darab ellenszenves török szereplőivel. Az a nevezetessége különben, hogy némely jelenetében a rimes magyar alexandrinust használja. Holta után síremléke javára előadták a dráma első felét. A többi ötből egynek az ideje meghatározatlan, *A pákász* c. népszínműé. A darab eléggé sablonos. A pákász, a bíró elüldözött öccse késő időre tér meg igazságot tenni és megbocsátani. Szigligeti vissza-visszatérő tárgya. A hozzáadott utasításban jellemzően írja le a pákász külsejét, de e sajátos magyar típusnak lelkébe hatni nem is próbál s érzelmesebbnek is festi, mint ő szokta. Hanem ez a világ is érdekes: a Tiszavidék nádasai, ahol úgy él a pákász, mint akár a hód vagy a vidra. Talán, ha az írónak ideje lett volna hozzá, előveszi s jobban behatol ebbe a vízi életbe is . . .

A hátrahagyottakkal együtt összesen száztizenhárom darabot írt Szigligeti. Megdolgozott a dicsőségért.

*

Írói jellemképe kirajzolásához tág keretre van szükség, mert nagyon sokoldalú volt. Negyven évet töltött a színműirodalom szolgálatában, egymaga képes volt ellátni műsorral a színházat. Ez a negyven év jelentős változásokat mutat, új írói nemzedék nőtt föl, s az nagyon különbözött a régitől. A fiatal Szigligeti épen úgy a maga korának az írója volt, mint az öreg. Ez érdeme is, fogyatkozása is egyben. Amióta bátran nekivágott az ismeretlen világnak, egyenesen és kitarással haladt a maga útján; nem hajtotta lázas szenvedély ifjú éveiben, nem vesztette el illúzióit idős korában. Mindig a kor hatása alatt állt, de sohasem áldozta föl a maga egyéniségét. A legvadabb romantika idejében is vegyített darabjaiba bizonyos józanságot és a való élet iránti érzéket, a reális irány elkövetkeztekor is maradt valami meseszerű vonás drámaiban. Minden műfajban megkísérelte erejét; egyik a másiktól a legtermészetesebben fejlődött. Leginkább otthon* volt a humoros és az érzelmes elemben; a tragikus hangulatokra nem volt megkellő szenvedélye, az igazi vígjátékra kellő jókedve és gúnyja. Némi szelíd kedélyesség ömlik el művein — ez megvolt az emberben is. Szigligeti nagyon szerette családját s a családi érzéseket különös kedvvel vitte bele drámaiba. Egész sor anyaszerepet rajzolt meg s apák és fiúk viszályát inkább érzelmesen, mint tragikusan festette. A *IV. Béla* mérközésébe is belevegyül az érzelmes hang. Még a *Világ urában* sincs Krispusnak fegyvere atyja ellen, s Constantint a késői apai bánat töri össze. Általában véve optimista, hisz az igazságban, az erényben és a gondviselésben. Egyetlen darabja sincsen, amelynek hatása sivár, leverő lenne, tragédiáit is emelkedett érzellemmel végzi be. S míg a tragikum zordon erejét, megtörő hatását nem tudta rajzolni, a tragikus hős utolsó fölmagasodását annál jobban. Épen ez menti meg némely tragédiáját, mely már nagyon is lággyá kezd válni. De munkái között aránytalanul több a kiengesztelő végű, még olyankor is, amikor ez a vég nincs igazi harmóniában a megindított cselekvénnyel.

Említettük, hogy valamelyes meseszerűség van munkáiban. Valóban mesemondó volt ő a régi fajtából, de író, színész és rendező is egy személyben — a régi korban városról-városra járt volna talyigáján, primitív színpadjával, egyszerű és jellegzetes színpadi maszkjaival. Mesemondó készsége nem fáradt, invenciója csaknem kifogyhatatlan volt. Sok gyöngébb darabjának is bizonyos bájt ad ez az egyszerűség, amely különben a stilizálásig nem jutott sohasem — sem a kezdetleges, sem a művészi

stilizálás határait nem érintette. Alakjainak mindig egyéni színt törekedett adni, jellemrajza nagyritkán gazdag, de elég színe van.

Megvádolták sokan, hogy nem igazi költő. Talán nem is volt az, de voltak költői alakjai és költői hangulatai. Nyelve sem tudott soha sem fölemelkedni az igazi költészetig, pátozásban sok volt a szónokiasság és a csinált virág, prózája nem egyszer közönséges. De a kellő hangot nagyjából mindig meg tudta adni. S nem szabad elfelednünk érdemeit a színpadi nyelv terén. Szigligeti darabjai nem csak adhatók, hanem olvashatók ma is: nyelve épen olyan egyszerű, amilyen magyaros. Ez nem különös érdem talán pályája végén, de annál nagyobb pályája elején.

Fölrótták, hogy a történelmi drámához nem volt kellő ereje és stílusa. Kétségtelen, hogy nem festett olyan hősoket, akiknek «lába alatt a föld reng», Katona hatalmas kifejezésével élve. Nem érte el a tragikumnak azt a jeges régióját, amelyben Bánk bán vagy Maximus alakja áll, sőt a Marót bán magaslatát sem érte el. De a magyar históriát Álmos vezértől a bujdosó honvédig annyi eleven képben jelenítette meg, hogy a magyar történelmi dráma sohasem feledheti el Szigligeti nevét. Ritkán adott plasztikus korrajzot, de a kor hangulatát rendesen eltalálta s elkerülte nemcsak a külső, hanem a belső anachronizmusokat is. Forrásaitól sok függött. Ahol a történelmi forrás bővebben buzogott, Szigligeti drámája is elevenebbé vált. Fantáziája magában nem tudta a hiányokat kiegészíteni. Gibbonból merített görög-római tárgyú darabjainak szemhatára hasonlíthatatlanul tágabb, mint a magyaroké.

Tükröt nem tartott kora elé, de saját korának embereit sok igaz és kedves történetben festette le. Ő szerette ezt a világot, nem akart ostorozója lenni. Élete második felében jutott uralomra a francia tételes színmű, melynek annyi jeles művet köszönhetünk, némelyike úgyszólván korrajzi értékű. A sokat hangoztatott emberi dokumentumok ezek. Szigligeti érezte a kor szelét, de érezte, hogy ezek a problémák erejét meghaladják. Szinte kacérkodik e problémákkal, föl-fölvet egyet, de hirtelen abbahagyja.

Vessük mérlegre írói érdemeit. Mit alkotott a halhatatlanság Pantheonja számára? Végtelenül viszonylagos fogalmak ezek. Az esztétika is bizonyít egyet-mást, főképen bizonyítja a költészet és az igazság valamelyes értékeit, de a szubjektív elem mindig sok benne. Nisard csak azt a művet emeli ki az irodalomtörténetből, amelyben a francia nemzet önmagára ismer. Szigligetinek is, mindent leszámítva, megmarad a népszínmű. Jellemző, hogy e magaalkotta műfaj is külföldi hatás alatt született s mégis különlegesen magyar műfajjává lett. Nem Szigligeti hibája, hogy fejlődése olyan kurta volt. Ő előhívhatja

alakjait — nem is kell előhívnia, hiszen élnek, tegnap játszották és holnap ismét játszani fogják. Íme, Gergely kovács, Zsiga cigány, Márton csikós. Ezek az alakok élnek, s ezekben a magyar nemzet mindenkoron önmagára fog ismerni.

Nincs drámaírónk, aki annyira a színház világában élt volna. Rengeteg sok színművet látott diákkora óta, melyeket megfigyelt s melyekből leszűrte gazdag tapasztalatát. Kétségtelenül hatott ez eredetiségére is, föl-fölszedegette az indítékokat, sőt meseelemeket innen-onnan, önként és önkéntelenül egyaránt. Saját darabjaiba állította be a díszleteket, alakjaira ruházta a látott jelmezeket. Akárhányszor meg az vehető észre, hogy nem darabjaiból osztotta ki a szerepeket a színészeknek, hanem fordítva: szerepeket írt kedvenc színészeinek. Ez pillanatnyilag elősegítette sikereit; de ha az illető színész kidől, utódja gyakran nem illik bele a szerepbe.

Egész világa a Nemzeti Színház volt, hozzáöntött teljességgel. De a színház ablakaiból, a festett világból, a lámpák fényén által is az életbe tudott nézni, s ez előnyösen különbözteti meg a legtöbb színész-írótól, akik valóban színpadi álarcokat mintáznak eleven arcok helyett. S modern tárgyú darabjaiban inkább a falu, a vidék költője maradt, amelynek ismerete élénken visszamaradt a nagyvárosban lakó embernél is.

Sok kézirata maradt, s abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy írói műhelyébe is beléphetünk. Aki olyan sokat ír, könnyen dolgozik. Írása nem szép, nem is jól olvasható; nem ideges, de siető kéz írása. Azonban a műgond világos jelei is tapasztalhatók nála, kivált történelmi darabjaiban. Jegyzeteket készít hozzájuk, melyekkel rapszodikusán keresztül-kasul írja a kéziratot. Lejátszott darabjait elő-elővette s át-dolgozta. Így dolgozta át első drámáit, *Vazult, Abát, A gyász-vitézeket*, próza helyett verses formában — de drámái új alakjukban sohasem kerültek színre. *Vazul* új formája kiválóképen érdekes: a hős nyersen vázolt alakját azzal mélyíti el, hogy a pusztuló pogány és az új keresztény világ közé állítja be. Jellemző, hogy néhány finom vonással mennyire mássá tudta tenni a *Világ ura* és a *IV. Béla* egész menetét. Kifejezésein is sokat javított, *III. Richárd*-fordítása valóságos tanulmányra érdemes: mennyit javított a kézíronon s mennyit javított még aztán a kinyomtatott szövegen is. Néhol azonban a színpadi konvenciók rontottak rajta. Több helyen jellemző kifejezést is töröl, csak a darab hosszassá ne váljék. A *Világ ura* első kidolgozásában szerepel Abukir, az arab fejedelemből lett lovász. Gibbonben olvasta, hogy az arabok olyan nagyra tartották lovaikat, hogy családfájukat följegyezték, akár a királyokét. A dialogba beleszötte e jellemző apró vonást, de aztán kihúzta belőle. *Andronik*jában kegyetlenül dolgozik a kihúzó ceruza. A császár jellemzően egyéni bibliás stílusa meghalványul miatta,

Andronikos és a patriarcha kitűnő korfestő jelenetét irgalmatlanul keresztülhúzza. Sőt tovább ment. Talán érezte, hogy e darab nem érdemelte meg a bukást, újra átdolgozta színszerűbben. Elbontotta a pompás bizánci palotát s hevenyében készített egy sokkalta kisszerűbbet belőle. Hiába, minden művében az volt a főszempontja, hogy lesz a darab hatásosabb.

Szigligeti nagy jelentősége, hogy mesgyén áll. Halála után új világ következik be. Ő még a romantikus korban nőtt föl s átélt egy más korszakot, melyben berendezkedés történt az új korhoz. Szigligeti is, mások is írói jövedelmükből éltek, de az igények aránylag kisebbek voltak, s mégsem tekintették az irodalmat kenyérkereső pályának. Azokban az írásban volt valami a dalos madárból, amely dalol, ahogy Isten tudnia adta s mert a dal az eleme. A színész lehetett bohém, könnyelmű, tékozló, de a nemzet napszámosa volt. Írók, művészek a magyar haladásáért dolgoztak, működésük hazafias tett volt minden ízében. Szigligeti is ezek közé tartozott. De segített kiépíteni az új világot: megnövelte a színműírók jövedelmét, fölemelte a színészek fizetését. Elhervadtak a romantika virágai, elszálltak az ábránd felhői, a kemény és nehéz élet érkezett el.

Többé a színműíró sem maradhatott mesemondó, korának krónikása lett, társadalmának reális ábrázolója. Szigligeti egymaga egyesített minden irányt. Most kettévált az út. Szigligeti mindkettőnek utat nyitott. Az egyik Rákosi Jenő új romantikája, meseországba vágató szárnyas lova, a másik Csiky Gergely realizmusa, az új magyar társadalom képe. Itt Szigligeti búcsút vesz. Egész korszakra nyomta rá egyénisége bélyegét. Legigazabban Gyulai Pál jellemezte, hogy Szigligeti legjobb munkája sem halhatatlan, de az író maga halhatatlan lesz drámairodalmunk történetében.

VÉRTESY JENŐ.